

МАГІЧНА ПРАКТИКА В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

Досліджуються магична практика, її різновиди, функції; конвергенція з наукою, тобто намагання з позицій науки розглянути не лише механізми магичних практик, а і їхнє значення для суспільства.

Ключові слова: *магічна практика, художня практика, магія, наука, мистецтво.*

Исследуются магическая практика, ее разновидности, функции; конвергенция с наукой, то есть попытка с позиции науки рассмотреть не только механизмы магических практик, а и их значение для общества.

Ключевые слова: *магическая практика, художественная практика, магия, наука, искусство.*

This article researches the practice of magic, its variety, functions, its convergence with science, that is from the stand point of science attempts to investigate not only the mechanisms of magical practices, but also their importance for society.

Key words: *magic practice, art practice, magic, science, art.*

Сучасна культурологія вивчає цілий комплекс проблем, яких ще нещодавно не передбачав науковий простір досліджень. Серед них магична практика, різновиди, функції, а головне — її конвергенція з наукою, тобто намагання з позицій науки дослідити не лише механізми магичних практик, а і їхнє значення для суспільства.

Мета статті — виявити різні види, типи, форми магичної практики й осмислити їхнє значення для культури та науки.

Актуальність її полягає в здійсненні класифікації видів магичних практик, визначенні специфічних ритуальних актів та магичних ментальних настанов, які є невід’ємною складовою магичної практики.

Отже, звернемося до класифікації видів магичних практик. Зазвичай під цим поняттям розуміється сукупність практичних дій, які здійснює людина, ґрунтуючись лише на вірі в можливість надприродного впливу на будь-який об’єкт для досягнення певних цілей. Цей вплив часто здійснюється за допомогою магичних маніпулювань, в основі яких — вірування і ритуали.

Для позначення магичної дії часто застосовують поняття «мистецтво» магії. Використання цього поняття стосовно магії пояснюється тим, що поняття «мистецтво» має багато споріднених значень, серед яких є слова –«ремесло», «вміння», «навички», які, у свою чергу, пояснюють сенс поняття магичної практики. Такою є магична практика, якщо провести умовну межу між магією, з одного боку, і раціональними знаннями та мистецтвами — з іншого. Отже, слід виокремити відмінні від мистецтва специфічні ритуальні акти та магичні ментальні настанови, які є невід’ємною складовою магичної практики.

Якщо звернутися до класичних досліджень мистецтва магічної практики, то найпопулярнішим підходом до трактування цього феномену є саме така інтерпретація: коли людина, котра називає себе практикуючим магом, має на меті підтримувати віру в «мистецтво» магії, вона звертається за допомогою до театральних засобів виконання обрядів. При цьому демонструються величезна значимість, сила і переконливість магічного дійства. Маг усілякими способами намагається підтримувати віру в «незаперечність» і «безмежність» магічного ритуалу. Саме в цей момент він постає перед глядачами і як актор, і як сценарист, психологічно готує людину, «переконує» її у своїх магічних здібностях. Припускається, що маг створює ілюзію, що саме йому підвладні всі таємниці Космосу, саме він керує стихіями і тільки він може допомогти людині вирішити її проблеми. Безумовно, в такому разі слід визнати, що маг має талант актора в особливому жанрі «мистецтва магії». Але стосовно магії, на наш погляд, привабливішим є поняття «магічної практики», адже сутність означеного феномену все ж таки не виконує естетичної функції. Магічна практика в цьому контексті є проявом діяльності деяких індивідів, яка формується вірою в існування надприродних сил.

Дослідники магії класифікують магію і магічну практику за цілями і методами їхнього впливу. Учені виокремлюють такі види магії: лікувальну, шкідливу, любовну, пророкувальну, метеорологічну та ін., перелік яких може бути доволі значним. Пропонується поділяти магічну практику на конструктивну та деструктивну (В. Мосальська), білу і чорну, позитивну та негативну. С. А. Токарев виокремлює різні види і типи магії, оскільки вони класифікуються як за сферами діяльності, так і за способами дії. Тому підставою для класифікації є спосіб передачі магічної інформації та магічної сили. Науковець виокремлює такі типи магічних практик: починальна, контактна, парціальна, імітативна, оборонна тощо.

Згідно з Токаревим, починальна магія полягає в тому, що магічний акт спрямований на недосяжний для суб'єкта об'єкт, коли знаряддям обряду є що-небудь гостре, подумки спрямоване на передбачуваного ворога, при цьому вимовляється магічне заклинання. Ціль уражається віртуально, в уяві мага, який вірить у результат. Початок дії в цьому разі є реальним, а завершення має статус надприродного. У праці «Сутність і походження магії» Токарев описує такий приклад: «...у бамбукову трубку вкладають листя, кістки мерця й інше магічне зілля, промовляючи при цьому відповідні заклинання. Побачивши свого ворога, чаклун націлює знаряддя на жертву і відкриває отвір, який було затиснуто великим пальцем. Уважається, що цією магічною зброєю жертва вражена і має загинути» [1, с. 81].

Ще один вид — це контактна магічна практика. У такому разі мається на увазі магічна сила, яка безпосередньо спрямована на людину. Носієм можуть бути будь-який предмет, навіть сам чаклун,

магічне зілля або щось інше. Цей вид магічної практики, на думку Токарева, застосовувався дуже рідко або не використовувався взагалі й пов'язаний з магічною практикою найвідсталіших народів. У Південній Америці досі існують такі магічні практики: маги, які знають певні рослини, можуть підкласти їх у будинок, де мешкає потенційна жертва, сподіваючись викликати хворобу або навіть смерть людини. На острові Добі для того, щоб завдати шкоди ворогові, застосовують і таке: маг плює на людину або подумки отруєє її їжу, що теж може спричинити смерть. Австралійці, наприклад, вважає вчений, не знали контактної магії, але в Європі контактна практична магія була найпоширенішою: в їжу або напій людини додавали різні предмети (трава, пил, земля, вугілля, попіл), супроводжуючи цей обряд магічними замовляннями, що містять побажання смерті.

Щодо парціальної магічної практики: в означеному типі магічної практики надприродну силу маг спрямовує на об'єкт опосередковано, тобто через інший об'єкт, можливо, через річ, що належить жертві. Цей вид магічної практики є основним типом дії «чорних» магів. У цьому разі використовуються будь-які предмети, що були в контакті з жертвою. Ці предмети змішуються з деякою магічною речовиною, потім знищуються. Як приклад Токарев наводить кістки мерця, вапно, кислоту. При цьому маг сподівається, що така сама доля обов'язково спіткає й обрану жертву. «Шматочок недоїденої людини їжі загортають у листя «магічної» рослини і залишають гнити; коли згорток почне видавати гнильний запах, людина повинна померти» [2, с. 79]. Чаклуни здійснюють і складніші прийоми за допомогою відразу декількох магічних обрядів.

Імітативна магічна практика впливає на зображення об'єкта. В основі імітативної і парціальної магічної практик — одна й та сама ідея: її дії спрямовані не на саму жертву, а на предмет, який її замінює, котрий був у безпосередньому контакті з жертвою. Заступником жертви може стати і її зображення. Маг передбачає, що магічна сила повинна перейти із заступника на жертву. Іноді подібні магічні обряди здійснюють два або декілька магів водночас — з метою посилення ефективності чаклування. С. А. Токарев виокремив алотропічну магічну практику, яка пропонує застосування вогню, диму, носіння талісманів, амулетів, оберегів. Ще одним різновидом профілактичної магічної практики є ритуали й обряди очищення від шкідливих впливів. Цей вид магії Токарев називає катартичним (від грецького слова «катарсис» — очищення)

Магічні практики, незалежно від класифікації з техніки дії магічних ритуалів, можна поділити на позитивні та негативні, зважаючи на їх призначення, остаточну мету. Позитивна магічна практика приписує необхідні дії, щоб отримати бажаний результат, а негативна вказує на заборонені дії для уникнення небажаних наслідків.

Чорна магія спрямована на заподіяння шкоди і використовує різні види магічних практик, які здійснюються з руйнівними цілями. Ці види магічної практики є найпопулярнішими і часто в побутовому розумінні змішуються з магією взагалі, де шкідливі дії та заклинання на смерть є головною метою магічних дій. У чорних магічних практиках використовуються різні прийоми, котрі, в разі необхідності, доповнюються такими їх видами, за допомогою яких жертві завдається шкода.

Найпоширенішими засобами чорної магії є заклинання і прокльони, які маг насилає за допомогою воскової фігурки. Цей вид магічної практики поширений і нині. Цікавим є той факт, що зразок такого прокляття зберігся на табличці одного з аккадських правителів. На думку Н. С. Автономової, радше за все формула цього прокляття була запозичена в Центральній Азії в монголоїдних племен. На знайдений у Ніневії табличці записано двадцять вісім заклинань, які, на думку вчених, уже в 700 р. до рідва Христового вважалися дуже давніми [3, с. 53].

У магічних практиках стародавньої Русі теж застосовувалася так звана «порча», яку використовували за допомогою руйнівних замовлень і чарівних трав, щоб завдати шкоди жертві. Так, щоб забезпечити себе від впливу чорної магії, люди зверталися за допомогою до оберегів: дійним коровам сільські господині обгортали вим'я хусткою, що мало оберігати їх від порчі.

На думку психологів, шкідлива магічна практика дуже пригнічує психіку людей за умови лише віри в її існування. Почуття страху перед підступними діями чаклуна, його злою силою змушує звичайну людину повірити в правдивість «порчі». Страх притаманний не тільки пересічній людині, але і тим, хто має владу, відомим людям. У стародавній Русі сам текст присяги цареві яскраво ілюстрував тогочасне ставлення до магічних практик. Звертаючись до П. Т. Касавіна, дізнаємося, що в Наказі, який розсилався по містах Русі, всі піддані присягалися не творити лиха государеві не тільки діями, але й думками, оскільки недобрим побажань побоювалися люди різних верств не менше, ніж практичних дій, спрямованих на жертву.

Осмисленню магічної практики сприяють і витвори мистецтва, які самі по собі є результатами людської практики, але в них часто відбиваються саме ті складові, що називаються магічними практиками. Як свідчать дослідження, магія — динамічна система, яка складається з двох діалектично пов'язаних частин: магії як соціального явища і магії як соціально-психологічного феномену. Виникає образ магії, сформований суспільством і природним буттям людини. У сучасному соціумі формування образу магії відбувається під впливом текстів не тільки і не стільки наукового, культурологічного призначення, а тих,

що належать до художньої літератури, насамперед жанрів фентезі та фантастики.

Вагомим є внесок у процес еволюції смислового поля магії та магічної практики письменників, котрі працюють у цих жанрах. Завдяки художній літературі та сучасній відеопродукції конфігурація магії постає іноді в неочікуваному, нетрадиційному образі, який поєднує і наукові, і паранаукові знання цього феномену. Серед тих письменників, котрі зверталися до феномену магії, можна назвати М. Булгакова, К. Буличова, О. Волкова, Г. Гаррісона, Д. Дудейна, К. Кастанеду, С. Кінга, П. Коельо, А. Нортон, У. Ле Гуїн, М. Муркока і багатьох інших.

Якщо звернутися до художньої магічної практики, то потрібно визначити такі питання: чи зберігає магія традиції художньої культури і яким чином цей факт відбивається у формах і засобах творчого вираження? Чи є можливість з'ясувати, з чим ми дійсно маємо справу: з художнім описом магічного дійства або з містифікацією?

У зв'язку із цим доцільно проаналізувати «міфологічну» структуру твору. Слід пам'ятати, що література і магія мають різне походження: література — з міфу, а магія — з міфологічного мислення. Відповіді на ці запитання можна знайти в працях Г. Гадамера, К. Кастанеди, Б. Малиновського, В. Тейлора, С. Токарева, Е. Торчінова, Дж. Фрезера, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса, К. Юнга, Ельвіна тощо. Серед античних письменників, котрі не тільки досліджували магію, а й творили художні магічні сюжети, можна назвати Арістотеля, Гомера, Платона, Есхіла, Софокла, Еврипіда.

У містичному романі київського письменника М. А. Булгакова «Майстер і Маргарита» за допомогою художніх прийомів формується магічне світовідчуття, змальовуються картини й епізоди життя Москви тридцятих років минулого століття, сюжети з історії Христа. Магічність художнього контексту підкреслюють чудові картини перетворень Маргарити. Булгаков у двадцятій частині роману «Крем Азazelло» пише: «Кінчиком пальця Маргарита взяла маленький мазочок крему на долоню і почала втирати крем у лоб і щоки. На тридцятирічну Маргариту із дзеркала дивилася жінка років двадцяти. Тіло Маргарити втратило вагу. Вона підстрибнула і повисла в повітрі невисоко над килимом, потім її повільно потягнуло вниз, і вона опустилася. Тут у сусідній кімнаті щось дерев'яне пошкандибало і стало битися у двері. Маргарита відчинила їх, і щітка для підлоги, щетиною вгору, танцюючи, залетіла до спальні. Кінцем своїм вона вибивала дріб на підлозі, билася і рвалася у вікно. Маргарита зойкнула від захвату, схопилася на щітку верхи і вилетіла у вікно» [4, с. 145]. Ми стали свідками магічного дійства, описаного талановитим письменником з великою художньою майстерністю.

Через події, відображені у творі, Булгаков намагається довести читачам думку про те, що історія повторюється. Художній прийом,

який використовує автор для доведення цієї думки, це відтворення одного й того самого архетипу протягом усього тексту. Міфологізація роману з використанням алегорій та загадкових історій, із залученням біблейських міфів, будівання сюжету на романтичних почуттях головних героїв є тим самим засобом, що позначає існування магії. Магічні алегорії, за допомогою яких створюється не тільки сюжет, але й особлива атмосфера безсмертного твору Булгакова, наповнюють роман філософським змістом, бажанням замислитися над сакральними запитаннями, отримати відповіді на них. Магічна привабливість роману «Майстер і Маргарита» — це взірць існування магичної свідомості у вітчизняній фантастичній літературі, який можна використовувати як простір космічного мислення. У цьому мисленні яскраво реалізується й особистісне ставлення людини до життя, виникає відчуття глибинної єдності людини і космосу. Цей міфологічний зразок людського існування назавжди залишається джерелом творчості, який живить митців і просто мислячих людей нетривіальними асоціаціями, що пробуджують особливе ставлення до світу. Художні образи, створені Булгаковим, стають міфологемами, набувають нової конфігурації. Як результат поєднання з картинами буденної свідомості формуються нові образи, що сприяють відкриттю простору для нових магіко-міфологічних фантазій і картин.

Розглянемо ще один літературний феномен у художній культурі другої половини ХХ ст., чия творчість пов'язана з магичною практикою. Його ім'я — Карлос Кастанеда. Літературна творчість Кастанеди відома в усьому світі. Вона значно вплинула на свідомість сучасників, надала їм можливості розглянути магію нібито «ізсередини», зазирнути в таємниці світобудови, визначити головні цінності, отримати відповіді на фундаментальні запитання. Учення Кастанеди розширило уявлення читачів про найважливе — життя людини. Продовжуючи езотеричну традицію, Кастанеда доволі часто вживає термін «магія», поняття «толтек», «той, що бачить», «людина знання», «воїн» [5, с. 47]. Терміни «маг» і «магія», на думку Кастанеди, не відбиває адекватно реального стану подій, але застосовується ним лише в силу дотримання традиції. Послідовників же цієї традиції називає «магами». Магія у творах Кастанеди — це захоплююча дія, яка будується на нетривіальному світорозумінні, особливій реальності, яка виникає як результат містифікації дійсності. Цей прийом у художній магичній практиці можливий лише в контексті особливої езотеричної реальності, яку Карлос Кастанеда обережно називає «окремою». Ця сама окрема реальність виникла як результат дії, спрямованої на відчуження людиною засадничого комплексу типів соціальної поведінки, що стає можливим у тому разі, коли в суспільстві бракує необхідних соціальних інститутів. Зрозуміло, що такий відчужений проект не існує окремо, а вписаний у межі певної міфологічної картини, яка існує

у світі своїх особливих законів. Зокрема реальність Кастанеди, яка сформувалася як результат відчуження, живе незалежно від індивіда, що є носієм означеного магічного проекту. Але тільки в такій реальності й можливі існування і робота цього механізму заміщення соціальних інститутів магією.

Образ магії в літературі зазвичай має суто художній сенс, але сам літературний опис різних культів, обрядів, магічних дій, безумовно, сприяє формуванню як буденного, так і філософського розуміння всесвіту та специфіки магічно-міфологічного мислення. Саме цей художній прийом у літературі підтримує традицію і формує світогляд читача.

Сучасні культурологи вважають, що жодна людина не може в процесі соціалізації уникнути впливу магії. Уся сучасна художня продукція здійснила свій внесок в еволюційний процес її смислового простору. Письменники-фантасти в понятті «техномаг» висунули спірну тезу про об'єднання наукового та паранаукового знань. Але вони не були першими: науковці протягом останніх ста років теж намагаються дослідити зв'язки між магією та наукою. Проте в цьому разі слід мати на увазі, що йдеться не про науковий або філософський аспекти, а лише про художній.

Література завжди мала виконувати соціально-психологічні завдання, своє особливе призначення, яке повинно виражатися в компенсаторній та розважальній функціях, що мали реалізовуватися через формування міфів, а також їх відтворення. Ці функції покликані допомогти сформувати ціннісні орієнтири, перетворити внутрішній світ людини, зробити його чуттєвішим. У фантастичній літературі є механізми, які сприяють переживанню людиною розширеної гами почуттів. Звісно, ці бажання нездійсненні, оскільки вони — зі світу магії, яка існує поряд з людиною, але є недосяжною та незрозумілою для неї.

Таким чином, звернення художників до проблеми практичної магії як до феномену культури пояснюється: необхідністю усвідомлення тенденцій еволюції, які спостерігаються в сучасному суспільстві; визначенням ціннісних основ, структурних елементів, специфіки магічних практик, які впливають на формування як індивідуальної, так і масової свідомості.

Закономірність цього процесу зумовлена глобальним завданням, зокрема пошуком форм співіснування всього, що існує в космічному просторі. Отже, для дослідження магічної практики в культурологічному аспекті необхідно надати таке визначення: магічна практика — це дія, що ґрунтується на застосуванні таких ритуалів, механізм яких науці нині не відомий. Але справжні досягнення магічної практики містяться в галузі психотехніки, де вона сягнула набагато більшого успіху, ніж наука. Саме в магічній практиці були відкриті й опановані такі резервні можливості людини, як ясновидіння та

проорокування, телепатія та здатність витримувати екстремальні умови і навантаження й інші здібності, які сучасна наука поки що не може пояснити.

У магічній практиці, її різних видах міститься величезний людський досвід і життєва мудрість, які не повинні залишатися незатребуваними.

У перспективі планується дослідження таких питань: нетрадиційні духовні практики, магічні символи та ритуали, сучасне застосування магічних практик.

Список літератури

1. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. — М.: Издательство полит. лит-ры, 1990. — 312 с.
2. Токарев С. А. Сущность и происхождение магии / С. А. Токарев // Исследования и материалы по вопросам первобытных, религиозных верований [сборник научных статей]. — М., 1959. — Т. 51. — 613 с.
3. Автономова Н. С. Миф: хаос и логос / Н. С. Автономова // Заблуждающийся разум: многообразие вненаучного знания [Под ред. И. Т. Касавина]. — М.: Политиздат, 1990. — с. 52-55.
4. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита: [роман] / Михаил Булгаков. — СПб.: Азбука, 2013. — 416 с.
5. Кастанеда К. Учение дона Хуана: путь знания индейцев племени Яки [пер. с англ.] / Кастанеда К. — М.: Миф, 1991. — 160 с.

Надійшла до редколегії 17.03.2014 р.